

שיעור יג

קבלת צדקה וסיוע מגופים שלטוניים שאינם יהודים

(ב"ב ח ע"א-ע"ב; י ע"ב-יא ע"א)

- א. איפרא הורמיז שלחה כסף לרבי אמי ולרבא, ולרב יוסף
 - ב. תוספות: "פדה בהו רב יוסף שבויי אומות העולם... " / שבויי ישראל
 - ג. רמב"ם: "וינתן לעניי עכו"ם בסתר כדי שלא ישמע המלך"
 - ד. מקבל צדקה מגוי פסול לעדות
 - ה. קבלת צדקה מגוי פרטי ומבית המלכות
 - ו. סיוע, מענקים ותרומות ממדינות בעולם למדינת ישראל
- סיכום

א. איפרא הורמיז שלחה כסף לרבי אמי ולרבא, ולרב יוסף

בגמרא (ח ע"א-ע"ב; י ע"ב-יא ע"א) מסופרים שני סיפורים על איפרא הורמיז, אמו של שבור מלך פרס, ששלחה לאמוראים כסף כתרומה לטובת נצרכים. נעניין תחילה בסיפור השני (י ע"ב-יא ע"א). הסיפור מופיע לאחר ששאל רבן יוחנן בן זכאי את תלמידיו על פירוש הפסוק: "צדקה תרומם גוי וחסד לאמים חטאת" (משלי יד, לד), שתוכנו טיב הצדקה של ישראל - "צדקה תרומם גוי", לעומת טיב הצדקה של גויים - "וחסד לאומים חטאת". התנאים השיבו באופן דומה על טיב הצדקה של אומות העולם: "כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין חטא הוא להן, שאינם עושין אלא: להתגדל בו... כדי שתמשך מלכותן... להתיהר בו... לחרף אותנו בו".¹ לאחר מכן מסופר:

1 על מצוות הצדקה בישראל ובאומות העולם, ראה: הראי"ה קוק, מדבר שור, דרוש לג עמ' שא.

איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא שדרה ארבע מאה דינרי לקמיה דרבי אמי ולא קבלינהו,² שדרינהו קמיה דרבא, קבלינהו משום שלום מלכות.³ שמע רבי אמי איקפד.⁴ אמר: לית ליה "ביבש קצירה תשכרנה, נשים באות מאירות אותה" (ישעיהו כז, יא)? ורבא? משום שלום מלכות. ורבי אמי נמי משום שלום מלכות?⁵ דאיבעי ליה למפלגינהו לעניי עובדי כוכבים. ורבא נמי לעניי עובדי כוכבים יהבינהו,⁶ ור' אמי דאיקפד הוא דלא סיימוה קמיה.

- 2 רבי אמי עסק גם הוא בפדיון שבויים. הוא נסע יחד עם ר' שמואל למלכה זנביה, על מנת להשתדל בפדיונו של זעיר בר חנינא שנשבה בתדמור (ירושלמי תרומות ח, ד). ייתכן שזו הסיבה שאיפרא הורמיז שלחה אליו כסף.
- 3 איפרא הורמיז נזכרה במסכת תענית (כד ע"ב) כמי שאהבה את חכמי ישראל בכלל, ואת רבא בפרט. פעם אחת הלכה רבא אדם שבעל נוכרית ומת, וכשנודע הדבר לשבור המלך רצה להעניש את רבא. אך אמו אמרה לו שלא יעשה שום רע ליהודים מפני שכל מה שהיהודים מבקשים מה' הוא נותן, וכשמבקשים רחמים על מטר - יורד מטר. אמר לה שאם כך, שיבקשו מטר בחודש תמוז. היא שלחה לרבא שייבקש רחמים שירד מטר וכן היה. במקום נוסף בגמרא (זבחים קטז ע"ב) מסופר שהיא שלחה לרבא קרבן שיקריב עבורה בכמה לשם שמים. רבא הורה איך לקיים בקשה זו. על בנה שבור מלכא, נאמר (בבא מציעא ע ע"ב): "מרבה הונו בנשך ותרבות לחונן דלים יקבצנו" (משלי כח, ח). מאי 'לחונן דלים'? אמר רב: כגון שבור מלכא. רש"י (ד"ה שבור מלכא) כתב: "מלך פרס היה, ונוטל ממון מירשאל, וחונן בהם דלים נכרים, שהם דלים מן המצות". מחד גיסא ירש מאמו את התכונה לתת צדקה, מאידך גיסא, עשה זאת באופן שלילי. בניגוד לאמו - הטיל מיסים כבדים, ואת העושר שעשו המלווים בריבית היה לוקח וחונן בו את הגויים העניים, שהם דלים מהמצוות. שבור מלכא נזכר גם במקומות נוספים.
- 4 הרב מתתיהו שטראשון (בבא בתרא י ע"ב) העיר שר' אמי המוזכר כאן איננו ר' אמי האמורא הארץ ישראלי שחי בדור השלישי של האמוראים. רבא חי במחוזא שבבבל, והיה אמורא בדור הרביעי. ייתכן שמדובר על אמי שרבא מביא ברייתא בשמו (כתובות מד ע"ב; שבועות מז ע"א), ושרבא מספר מה אמר לו אמי (כתובות מח ע"ב). אכן בדרך כלל הוא נזכר בשמו - אמי, ללא תואר. אמנם בגיטין (סג ע"ב) מופיע שרבא שלח שאלה לר' אמי, ומכאן שהיה קשר ביניהם. ייתכן עוד שר' אמי ירד לזמן מה לבבל ושם היה בחברת רב נחמן (ברכות מז ע"ב) ורב חסדא (יבמות כא ע"ב).
- 5 גם ר' אמי הסכים שיש לקבל הכסף מהמלכה משום שלום מלכות. אם כן, מדוע הוא עצמו לא לקח? המהרש"א (י ע"ב) כתב שצריך לומר שלא היו לפניו עניים עובדי כוכבים כדי לחלק להם את הכסף, ומשום כך לא נטל את הכסף. הרב משה פיינשטיין (דברות משה - בבא בתרא, הערות לפרק א הע' נא) כתב שאם אין עניים גויים, היה עליו לקחת ולחלק לעניי ישראל. הרב יעקב עמדין (הגהות יעב"ץ י ע"ב) כתב שרבא היה תחת מלכותה של איפרא הורמיז ולכן היה חייב לקחת ממנה את הכסף. אך ר' אמי היה בארץ ישראל שלא הייתה תחת מלכות שבור מלכא, כי בעת ההיא היו הרומיים שולטים בארץ ישראל. הרב משה פיינשטיין (שם) גם כן כתב כך.
- 6 הרב אלחנן וסרמן (קובץ שיעורים - בבא בתרא, אות נו) הקשה: אם הכסף ניתן לעניים גויים, אין

איפרא הורמיז שלחה סכום מסוים - ארבע מאות זוז, אך היא לא קבעה מה ייעודו של הכסף. היא שלחה בתחילה את הכסף לר' אמי שלא היה מוכן לקבלו, ואחר כך שלחה לרבא שהסכים לקבלו משום שלום מלכות.⁷ רבא היה גבאי צדקה (ח ע"ב), וכך גם רבי אמי (רבנו גרשום, י ע"ב). רבי אמי הסכים שעל רבא היה לקבל הכסף משום שלום מלכות, אך הקפיד עליו משום שלדעתו רבא היה צריך לחלק הכסף לעניי גויים, ואולם ר' אמי לא ידע שאכן זה מה שרבא עשה.

הקפדתו של ר' אמי על רבא היא בשל דרשת הפסוק: "ביבש קצירה תשברנה, נשים באות מאירות אותה". פשוטו של מקרא הוא שכאשר הענפים בעץ מתייבשים ואין בהם לחות, הם נשברים ונופלים לארץ, ואז באות נשים ומציתות את הענפים להסקה. רבי אמי הבין שפסוק זה הוא משל, והנמשל הוא בהתאם להמשך הפסוק (שם יא-יג):

כי לא עם בינות הוא על כן לא ירחמנו עשהו ויצרו לא יחננו. והיה ביום ההוא יחבוט ה' משבולת הנהר עד נחל מצרים ואתם תלקטו לאחד אחד בני ישראל. והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול ובאו האובדים בארץ אשור והנרדחים בארץ מצרים והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים.

האויבים אינם "עם בינות", הם אינם מבינים כי כוחם ניתן מה' לנצח את עם ישראל, וה' לא ירחם עליהם בהגיע העת לגאולת ישראל. או אז יחבוט ה' את ענפי האילנות הללו כדי להוציא מהם את בני ישראל מהנהר עד נחל מצרים, יתקע בשופר גדול, ילקט ויקבץ אותם, "והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלים". בהקשר של מתן הצדקה של מלכי הגויים לישראל הסביר רש"י (י ע"ב):

ביבש קצירה תשברנה - כשתכלה זכות שבידן ויבש לחלוחית מעשה צדקה שלהן, אז ישברו.

טענת רבי אמי היא שקבלת צדקה מהם מעניקה להם זכויות, ומאריכה את ימיהם ואת הגלות. אשר על כן אין לקחת מהם צדקה, וכך זכותם תיפסק, ענפיהם יישברו. דרשת פסוק זה כנימוק לכך שאין לקבל צדקה מגויים, מופיעה רק כאן ובשמו של ר' אמי בלבד.⁸

צורך בנימוק משום שלום מלכות? תשובתו היא: "דגם בעניי עכו"ם איכא מצווה. אלא דכל דאפשר למעט המצווה ממעטה".

7 על היתרים נוספים בשל נימוק זה עיין בספרי: "משום שלום מלכות במקדש", מלכות יהודה וישראל, עמ' 200-214.

8 הראי"ה קוק, עץ הדר השלם, פרק לה עמ' קעא, הסביר על פי דרשת פסוק זו את האמור בגמרא (ד ע"א): "מפני מה נענש דניאל? מפני שהשיא עצה לנבוכדנצר". וכתב על כך: "דוקא בישראל אנו

סיפור נוסף על איפרא הורמיז בהקשר של מתן צדקה מופיע בגמרא (ח ע"א-ע"ב):

איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא שדרה ארנקה דדינרי לקמיה דרב יוסף.
אמרה: ליהוי למצוה רבה.
יתיב רב יוסף וקא מעיין בה. מאי מצוה רבה?
אמר ליה אביי: מדתני רב שמואל בר יהודה אין פוסקין צדקה על היתומים
אפילו לפדיון שבויים, שמע מינה פדיון שבויים מצוה רבה היא.

גם רב יוסף היה גבאי צדקה (בבא קמא צג ע"א).⁹ בשונה מהסיפור הקודם, לא כתוב
כמה כסף היא שלחה, אלא ארנק של דינרים. כאן היא קבעה ייעוד לכסף: "למצוה
רבה" – מצווה גדולה. רב יוסף התלבט איזו מצווה מוגדרת כמצווה רבה, ואביי הוכיח
שהמצווה היא פדיון שבויים. לא כתוב אם רב יוסף באמת פדה שבויים בכסף זה, ואם
פדה – אילו שבויים פדה, אם השבויים היו יהודים או גויים (הגמרא בהמשך הוכיחה
מפסוקים ומסברות מדוע פדיון שבויים היא "מצווה רבה").

המכנה המשותף לשני הסיפורים הוא שהמלכה שלחה כספים לאמוראים שיחלקו
אותם, והאמוראים הבינו שיעודם הוא ענייני צדקה – פדיון שבויים או צדקה לעניים.

ב. תוספות: "פדה בהו רב יוסף שבויי אומות העולם..." / שבויי ישראל

הראשונים דנו במסקנות הנלמדות משני הסיפורים. התוספות (ח ע"א ד"ה יתיב) עסקו
בעיקר בסיפור על רב יוסף:

[א] וא"ת וכי לית ליה "ביבש קצירה תשברנה" וגו' (ישעיה כז) כדאמרין
בפירקין (דף י:)? וי"ל דקבלה משום שלום מלכות כדעבד רבא לקמן (שם). וכי
היכי דפלגינהו רבא לעניי אומות העולם, הכא נמי פדה בהו רב יוסף שבויי
אומות העולם.

חייבים להשתדל שיהיו המצוות לרצון להם ולזכותם, אבל בעכו"ם דאיכא קפידא משום ד'ביבש
קצירה', והרי דניאל נענש מפני שנתן עצה לנבוכדנאצר על זכות שיועיל לו". הרב אלחנן וסרמן
(קובץ שיעורים אות נו) דן אם "ביבש קצירה" הוא איסור דאורייתא. נראה להשיב שהפסוק הוא
מדברי הנביא ישעיהו שמנבא על עתיד אומות העולם ועם ישראל, אך הפסוק אינו איסור תורה.
כך כתבו הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, יורה דעה, סי' רנד, א): "הדרשה של 'ביבש
קצירה' בגמ', אסמכתא בעלמא הוא, ולכן במקום הכרח גמור ובאין ברירה מותר". ראה גם: הרב
ישמעאל הכהן ממודנה (שו"ת זרע אמת, ב, סי' קיב).

9 רב יוסף אמר על עצמו: "אנן יד עניי אנן" (בבא קמא לו ע"ב), הוא קבע הלכות בענייני מתנות
לעניים בפורים (מגילה ד ע"ב; ז ע"א) ודרש פסוק שהוראתו עשיית מעשי חסד (בבא מציעא ל ע"ב).

ההנחה של התוס' בשאלתם היא שגם רב יוסף הסכים לדרשת הפסוק "ביבש קצירה תשברנה" וכפי שדרש ר' אמי. יש להעיר שאין הכרח שרב יוסף הסכים לדרשה זו. כאמור, רק ר' אמי דרש כך את הפסוק, ולא נזכר שרב יוסף הסכים לדרשה זו. תשובת התוספות היא שרב יוסף קיבל את הכסף משום שלום מלכות, וכפי שרבא קיבל את הכסף מנימוק זה. כמו כן, כשם שרבא חילק הכסף לעניים גויים, גם רב יוסף פדה בכסף הזה שבויים גויים. גם הנחות אלו לא נזכרו בגמרא כאן. לא כתוב שרב יוסף קיבל את הכסף מהמלכה משום שלום מלכות, ולא כתוב שהוא השתמש בו לפדיון שבויים גויים. בהמשך השיבו התוספות תשובה אחרת, על פי דברי רש"י בהמשך:

[ב] ומיהו לא צריכי להכי. אלא כדפירש הקונטרס (יא ע"א ד"ה דלא) דרב יוסף [ע"פ הגהות הב"ח והמהרש"א] דקבלה משום שלום מלכות. וכיון שאמר לו ליתן למצוה רבה, לא היה אפשר לחלקם לעניי עובדי כוכבים, דאסור לגנוב דעת הבריות, ואפי' דעתו של עובד כוכבים (חולין צד.). אבל מעות המתחלקים לעניים, אין כאן גניבת דעת, דאינהו נמי ידע שישראל רגילין לפרנסם, כדאמר בהנזקין (גיטין דף סא.) "מפרנסים עניי עכו"ם עם עניי ישראל מפני דרכי שלום".¹⁰

המהר"ם (שם) הסביר את דברי התוספות כך:

ד"ה יתיב רב יוסף וכו' ומיהו לא צריכי להכי וכו' ר"ל אין אנו צריכין לפרש דרב יוסף פדה בהם שבויי עכו"ם אלא שבויי ישראל פדה מהן, כדפירש הקונטרס לקמן בתחלת דף י"א דקבלה רב יוסף משום שלום מלכות, וכיון שאמרה לו ליתן למצוה רבה לא היה אפשר לחלקם לעניי עכו"ם וכו' כל זה פירש רש"י לקמן.

וצריך לומר דהתוס' סבירא להו [בנוגע לרב יוסף] דכמו שלא היה אפשר לחלקם לעניי עכו"ם משום גניבת דעת, הכי נמי לא היה אפשר לפדות בהן שבויי עכו"ם דהוי נמי גניבת דעת, משום דאין רגילות שישראל יפדו שבויי עכו"ם. אבל לקמן בעובדא דרבא ששררה לפרנס בהן עניים, כשחלקה לעניי עכו"ם, אין בזה גניבת דעת, דאינהו נמי ידעי שרגילים ישראל לפרנסם. מה שאין כן בפדיון שבויים. לכך היה מוכרח רב יוסף לפדות בהן שבויי ישראל. כן נ"ל שיטת התוס' ובענין אחר אי אפשר ליישב, ודוחק קצת.

10 התוספות המשיכו ושאלו מגמרא נוספת (ערכין ו ע"ב), שקיבלו תרומה מגוי פרטי אף שאין מדובר שם על שלום מלכות. לקמן בסעיף ה בעקבות דברי הראי"ה קוק, נעייך בשאלת תוספות ותשובתם.

לדברי המהר"ם כוונת תוס' לומר שרב יוסף קיבל את הכסף מהמלכה משום שלום מלכות. רב יוסף לא היה יכול לחלק הכסף לעניים גויים מאחר שיש בזה גניבת דעת, שהרי המלכה ייעדה את הכסף ל"מצווה רבה" וצדקה רגילה איננה "מצווה רבה". מאותה סיבה של איסור "גניבת דעת", לא יכול היה רב יוסף לפדות שבויים גויים, משום שידוע שיהודים אינם פודים בדרך כלל שבויים גויים. לכן צריך להניח שרב יוסף פדה שבויים יהודים. לעומת זאת כשרבא חילק הכסף לעניים גויים לא הייתה בזה "גניבת דעת", משום שהגויים יודעים שישראל מפרנסים גם עניים גויים משום דרכי שלום.

בסוף דבריו כתב המהר"ם שאין דרך אחרת להסביר את דברי התוספות ודוחק קצת. יש להעיר על הסבר דברי התוספות על פי המהר"ם, שבגמרא לא נזכר שרב יוסף חשב להשתמש בכסף לצורכי צדקה רגילה, וכן לא חשב להשתמש בו לפדיון שבויים גויים. גם ההנחה "דאין רגילות ישראל יפרו שבויי עכו"ם" אינה מוסכמת בהכרח. הריטב"א (ח ע"א) ציין לתשובתו הראשונה של התוספות והציגה כך:

ויש מקשים והיאך לא חשש משום "ביבש קצירה תשברנה" כדאמרינן לקמן בעובדא דר' אמי ורבא (י' ב')? ותירצו דקים להו דר' יוסף לשבויים גויים יחבינהו. וליכא משום גניבת דעתו של גוי, כיון דחזו דאנן נמי מדדין פרקינן שבויי גויים, כדתניא (עי' גיטין סא, א) "פודין שבויי גויים עם שבויי ישראל מפני דרכי שלום". ויש לומר דהכא כיון דאמרה "למצווה רבה" קפדא טובא. וכי לא מקבל מינה, ויהבה אפילו לשבויי ישראל איכא איבה, ולהכי שרי כדמוכח לקמן.

לפי הריטב"א רב יוסף פדה בכסף זה שבויים גויים. אין כאן בעיה של גניבת דעת של גוי, מאחר שיהודים פודים גם שבויים של גויים, "כדתניא (עי' גיטין סא, א) פודין שבויי גויים עם שבויי ישראל מפני דרכי שלום". המעייין יראה שאין ברייתא כזאת בגמרא שם. ייתכן שהריטב"א הרחיב את ההלכה שנזכרה שם "מפרנסים עניי נכרים עם עניי ישראל" גם בהקשר לפדיון שבויים, מאחר שפדיון שבויים הוא גם כן צדקה, אך חשיבותו גדולה יותר מחשיבותה של צדקה רגילה. אילו רב יוסף לא היה לוקח הכסף, או אם היה לוקח הכסף לפדות שבויים יהודים, הייתה נוצרת איבה, ולכן פדה בהם שבויים גויים.

מכל מקום, כשם שמקובל לפרנס עניים גויים עם עניי ישראל, נראה שכך יהיה גם כשיש צורך לפדות שבויים גויים עם שבויי ישראל. פדיון שבויים הוא מצוות צדקה גדולה יותר והיא מצווה רבה, וקודמת לכל הצדקות האחרות.

זאת ועוד. לאחר עיון בדברי רש"י שם, נבקש להציע שרש"י הסביר בנוגע לרב יוסף רק את העובדה שהוא לקח את הכסף מהמלכה משום שלום מלכות וכמו שרבא עשה. למעט משפט זה, כל דברי רש"י עוסקים במעשיו של רבא. תוספות הם שהוסיפו את המילים: "וכיון שאמר לו ליתן למצוה רבה, לא היה אפשר לחלקם לעניי עובדי כוכבים, דאסור לגנוב דעת הבריות..." , וכתוצאה מכך היה נראה שרש"י (יא ע"א) הסביר את מעשיו של רב יוסף שהופיעו קודם (ח ע"א).
 כך הם דברי רש"י (יא ע"א ד"ה דלא):

והנך דאמרן לעיל (ח ע"א) דשדרה נמי איפרא הורמיז למצוה רבה, משום שלום מלכות נמי קבלינהו.

ולא אפשר ליה לחלקן לעניי עובדי כוכבים, דאסור לגנוב דעת הבריות, ואפילו דעתו של עובד כוכבים. אבל במעות המתחלקות לעניים, אין גניבת דעת, דאינהו נמי ידעי שישראל רגילים לפרנס עניי עובדי כוכבים, כדאמר' במס' גיטין (דף סא) מפרנסין עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום.

כאמור, רק המשפט הראשון עוסק בהתנהלותו של רב יוסף. מהמילים: "ולא אפשר ליה לחלקן" הסביר רש"י הלכות הקשורות למעשיו של רבא, ולהבנתנו זו כוונתו: כשמלכה גויה נותנת כסף לאמורא, ההנחה היא שכסף זה מיועד לצורכי צדקה, וכנראה כוונתה שהכסף ינתן ליהודים הזקוקים לצדקה. שהרי אם מטרתה לתת צדקה לגויים, אין צורך בתיווך של האמורא היהודי. רבא קיבל הכסף משום שלום מלכות ולזה הסכים גם ר' אמי. כעת צריך להתמודד עם השאלה מה עושים בכסף, איך ולמי לחלק אותו. אי אפשר לתת ישירות לעניים גויים סתם, משום שאסור לגנוב דעת הבריות. אך אם מקובל שיהודים מפרנסים גם עניים גויים, כאמור בברייתא (גיטין סא ע"א): "מפרנסין עניי עובדי כוכבים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום", והגויים מודעים לכך, אזי ניתן להעביר את הכסף במקרה כזה לעניים גויים. ייתכן עוד שגבאי הצדקה היו גם כן יהודים וגויים. כך מופיעה ברייתא זו בירושלמי (גיטין ה, ט):

תני עיר שיש בה גוים וישראל, מעמידין גבאי גוים וגבאי ישראל, וגובין משל גוים ומשל ישראל. ומפרנסין עניי גוים ועניי ישראל, ומבקרין חולי גוים וחולי ישראל, וקוברין מתי גוים ומתי ישראל, ומנחמין אבילי גוים ואבילי ישראל, ומכבסין כלי גוים וכלי ישראל, מפני דרכי שלום.

על פי האמור בברייתא, אין הכוונה שכל סכום כסף שיש לגבאי הצדקה, מחולק שווה בשווה בין עניים יהודים לבין עניים גויים. כוונת הברייתא לומר שבאופן כללי נותנים

לכול – לפעמים רק לעניים יהודים, לפעמים רק לעניים גויים, ולפעמים גם וגם. הכול לפי הצרכים ולפי העניין. לכן במקרה כזה שמקור הכסף הוא מהמלכה הגויה, העביר רבא את כל הכסף לעניים גויים ואין בזה "גניבת דעת", כי כך עושים גם בפעמים אחרות.

עוד יש להעיר שההתלבטות באשר ל"גניבת דעת" אינה נזכרת בגמרא כאן, וכן העניין שמפרנסים עניי גויים עם עניי ישראל.

ג. רמב"ם: "וינתן לעניי עכו"ם בסתר כדי שלא ישמע המלך"

נראה להציע את שני המעשים באופן הבא וכך להסביר את הרמב"ם שיובא לקמן:

- א. רב יוסף קיבל כסף מהמלכה שייעודו ל"מצווה רבה". ייתכן שהיא שלחה אליו ביודעה שהוא גבאי צדקה, ואף הוא הבין שהכסף נועד לצדקה. ההנחה היא שהיא שלחה לרב יוסף שייתן אותו ליהודים. אם מטרתה לתת צדקה לגויים, אין צורך בתיווכו של רב יוסף. רב יוסף התלבט בשאלה אחת בלבד: מה הכוונה "מצווה רבה", ואביי ענה לו בעקבות דברי רב שמואל בר יהודה. לא נאמר שרב יוסף קיבל את הכסף משום "שלום מלכות", וכן לא ידוע אם הוא סובר כדרשת רבי אמי בדרשת הפסוק "ביבש קצירה", וגם לא נאמר אם הוא אכן השתמש בכסף זה לפדיון שבויים. כמו כן לא ידוע דבר על ההתלבטות של רב יוסף בנוגע לאיסור "גניבת דעת" בהקשר לשימוש בכסף זה.
 - ב. רבי אמי לא רצה לקבל את הכסף מהמלכה בשל דרשתו את הפסוק "ביבש קצירה". רבא קיבל הכסף משום "שלום מלכות". גם רבי אמי חשב שמשום "שלום מלכות" היה מותר לקבל, אך יש לתת הכסף לעניים גויים. לא ידוע מדוע ר' אמי עצמו לא קיבל את הכסף בשל נימוק זה, והיה נותן גם כן לעניים גויים. רבי אמי הקפיד על רבא שלקח, אך לא ידע שרבא אכן לקח ונתן לעניים גויים. לא ידוע אם רבא פעל כך בשל הבנתו שכך יש לנהוג, או משום שהיה מודע לדרשתו של ר' אמי ולהקפדתו. כמו כן לא ידוע דבר על התלבטות של רבא בנוגע לאיסור "גניבת דעת" בהקשר לשימוש בכסף זה.
- ייתכן שכך הבין הרמב"ם את המסופר בגמרא, ודברים אלו הם הבסיס לפסיקתו. הרמב"ם עסק בעניין זה בשני מקומות. בהלכות מתנות עניים (ח, ט) כתב הרמב"ם:

ומלך או שר מן העכו"ם ששלח ממון לישראל לצדקה, אין מחזירין אותו לו משום שלום מלכות, אלא נוטלין ממנו וינתן לעניי עכו"ם בסתר כדי שלא ישמע המלך.

ובהלכות מלכים (י, י) כתב:

העכו"ם שנתן צדקה מקבלין ממנו ונותנין אותה לעניי עכו"ם.¹¹

הרמב"ם פסק את הנהגתו של רבא: יש ליטול הכסף משום שלום מלכות ולתת בסתר לעניים גויים. אמנם בהל' מלכים הרמב"ם קיצר, אך כבר העירו נושאי כליו (הלחם משנה, משנה למלך שם) שהרמב"ם סמך על דבריו בהל' מתנות עניים. הרמב"ם לא הזכיר את דרשת הפסוק "ביבש קצירה" שדרש רב אמי, וגם לא את ההתלבטויות בנוגע לאיסור "גניבת דעת" מגוי. אדרבה, הוא כתב שייטנו את הכסף לעניים גויים "בסתר כדי שלא ישמע המלך". הרמב"ם לא התייחס למקרה שהמלך או השר ייעדו באופן ברור את מטרת מתן הכסף, כמו בסיפור של רב יוסף שהמלכה קבעה שייעודו "למצווה רבה". אלא אם כן נסביר את דברי הרמב"ם באופן אחר: "ומלך או שר מן העכו"ם ששלח ממון לישראל לצדקה" - המילים "לישראל לצדקה" מגדירות שני דברים: למי לתת - לישראל, ולשם מה - לצדקה. במקרה כזה פסק הרמב"ם שיש לקחת את כספי הצדקה הללו, אך לתת אותם לעניים גויים "בסתר שלא ישמע המלך".¹²

11 בשאלות דרב אחאי, פרשת תרומה, שאילתא סב, כתב: "היכא דיהבי גוים צדקה - לא מתבעי לבני ישראל לקבולי מינייהו, ואם מקבל נותנו לעניי גויים". הרב נחום רבינוביץ' (יד פשוטה, רמב"ם הל' מלכים י, י) כתב שהרמב"ם לא פסק שאין לקבל. אדרבה, כתב שיש לקבל אך לחלק לעניים גויים.

12 דברי הרמב"ם הללו נפסקו להלכה גם בטור (יורה דעה סי' רנד, ב) ובשולחן ערוך (שם). הרמ"א כתב: "יש אומרים דיעשה בהן מה שצוה לו המושל. (כך משמע מפירוש רש"י ותוספות מעובדא דאימיה דשבור מלכא)". נושאי הכלים של הטור והשולחן ערוך עסקו רבות בהבדלים שבין שיטת הרמב"ם והטור, לעומת דברי התוספות. כאמור לעיל, אין הכרח להסביר את רש"י כפי שתוספות הסבירו בהקשר של הנהגתו של רב יוסף. סיכום הדעות השונות בטור ושו"ע ונושאי כליהם, ראה: בירור הלכה בבא בתרא עמ' לד.

בשנים האחרונות נכתבו תשובות ומאמרים רבים בעקבות התלבטות אם לקבל תרומות מאישים ומארגונים לא יהודים. תרומות אלו נועדו אף הן לצרכים אישיים וקהילתיים. לא ראינו צורך לחזור על כל הדברים שכבר נאמרו בעניין. שיעור זה איננו עוסק בקבלת תרומות מאישים ומארגונים לא יהודים, אלא רק בקבלת תרומות וכספים ממנהיג, משלטון. ראה: הרב משה צבי נריה, "צדקה של חסד וצדקה של משפט", ענבי פתחיה, עמ' 203-209; הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ז, אורח חיים סימן כב; הרב בן ציון קריגר, "קבלת צדקה וסיוע כספי מגויים", תחומין, יא (תש"ן), עמ' 403-408; הרב צבי שלושיץ, "קבלת צדקה מן הנכרים", שמעתין, 99 (תש"ן), עמ' 55-58; ניצן קפלן ויעקב יהודה, "קבלת צדקה מגוי - לשאלת הסיוע הכלכלי מארצות הברית", מספרא לסיפא, 41 (תשנ"ב), עמ' 51-56; הרב חיים גדליוביץ, "קבלת צדקה מגויים (כספי הסיוע מארה"ב)", עטורי כהנים, 89 (תשנ"ב), עמ' 28-38; הרב אברהם אבירן, "החייבים בצדקה", אהבת צדקה, עמ' צא-צט; הרב נפתלי בר אילן, נקדש בצדקה, עמ' 342-375; הרב יעקב ישעיהו בלויא, צדקה ומשפט, פרק ט, עמ' קנא-קפז; הרב יעקב משה הלל, "בקשת וקבלת צדקה מגויים לעניי ישראל או

יג. קבלת צדקה וסיוע מגופים שלטוניים שאינם יהודים

בסיפורים על איפרא הורמיו, במקרה של רב יוסף נאמר שהכסף מיועד ל"מצוה רבה" אך לא נאמר למי, ובמקרה של ר' אמי ורבא לא נאמר למי מיועד הכסף וגם לא נאמר מה ייעוד הכסף.

ד. מקבל צדקה מגוי פסול לעדות

אף שעיקר עיוננו הוא בקבלת צדקה ממלך ורשות שלטונית, נעיין בקצרה בסוגיה העוסקת בכשרות עדותו של מי שמקבל צדקה מגוי פרטי. בגמרא (סנהדרין כו ע"ב) נאמר:

אמר רב נחמן: אוכלי דבר אחר פסולין לעדות. הני מילי - בפרהסיא, אבל בצינעה - לא. ובפרהסיא נמי לא אמרן אלא דאפשר ליה לאיתזוני בצינעה, וקא מבזי נפשיה בפרהסיא, אבל לא אפשר ליה - חיותיה הוא.

רש"י (שם) הסביר:

אוכלי דבר אחר - מקבלי צדקה מן הנכרים דהוי חילול השם מחמת ממון, הוה ליה כרשע דחמס.¹³

היד רמה (שם) נימק אחרת:

ואית דמפרשי דטעמא דאוכלי צדקה של עכו"ם דפסולין לעדות משום פריצותא הוא כיון דלא כסיפא ליה מילתא ומפקר נפשיה כולי האי, משום ממון לא מיכסיף נמי לאסהודי בשיקרא דכיון דאית ביה חוצפה כולי האי, מסתמא רשע הוא.

דברים דומים כתב הרמב"ם (הל' עדות יא, ה):

וכן הבזויין פסולין לעדות מדבריהם... ומכלל אלו האוכלין צדקה של עכו"ם בפרהסיא אע"פ שאפשר להן שיזונו בצנעה מבזים עצמן ואינן חוששין, כל אלו פסולין מדבריהם.

לישיבה", מקבציאל, כג (תשנ"ז), עמ' נז-עד; הרב אורי סדן, "קבלת תרומות מלא יהודים", אמונת עתיד, 125 (תשרי תש"פ) עמ' 124-135. הרב סדן עסק במאמרו בקבלת תרומות מגויים שיש להם מגמות דתיות או אף מיסיונרית במתן התרומות.

13 תוס' שם (ד"ה אוכלי) שללו את האפשרות שמדובר על אוכל חזיר, והסכימו עם פירושו של רש"י.

הר"י מלוניל (שם) כתב שנטילת צדקה מגוי היא חילול השם, משום שכתוב "ביבש קצירה תשברנה", ולפי דרשת רבי אמי אסור לישראל להרבות את זכויות הגויים ולקבל מהם צדקה, כי בשל כך מתארכת הגלות ומלכותם מתקיימת, ועוד שלא יאמרו שעם ישראל אינו דואג לעניים שלו.¹⁴ יש להעיר שדרשה זו לא נזכרה בגמרא כאן, וכאמור זו דרשתו של רבי אמי בלבד. נוסף על כך, בפשטות ריבוי הזכות לגויים אינו בשל צדקה פרטית של גוי, אלא של השלטון, שבעקבות כך מלכותו ממשיכה להתקיים והגלות מתארכת.

כאמור, דברי רב נחמן עוסקים בעיקרם בכשרות עדותו של מי שנוטל צדקה מגוי בפרהסייה. בצנעה מותר לקחת, וגם בפרהסייה מותר אם אין דרך אחרת. מכאן שהאיסור בעיקרו הוא הפרהסייה שיש בדבר, וכתוצאה מכך יהיה פסול לעדות, אך מי שנוטל בצנעה, או שנוטל בפרהסייה מחוסר ברירה, כשר לעדות.

ה. קבלת צדקה מגוי פרטי ומבית המלכות

הראי"ה קוק (שו"ת דעת כהן, סימן קלב, עמ' רמו-רמז; סימן רלב, עמ' תכד-תכו)¹⁵ נשאל: "האם מותר לקבל חלק מהצדקה הכללית, שיש להנכרים, שרוב ממונם מהממשלה, בשביל קופת הצדקה של ישראל". הרב קוק חידד כמה מצבים הנוגעים לקבלת צדקה מגוי. מיהו הגוי הנותן - אדם פרטי או בית המלוכה, וכן מי הם המקבלים - אדם יחיד או רבים, ואופן קבלת הכסף. בתחילה הבחין הרב קוק בין מקבלי הצדקה - אדם יחיד או רבים:

שני טעמים יש לנו באיסור קבלת צדקה מן הנכרים. [א] טעם אחד משום דמבזה נפשיה, דלרש"י הוא משום חלול השם, שמתבזה ישראל בפני הגוי בפרהסייה, ולרמב"ם הוא מעצם טעם הביזוי שפוסל לעדות. [ב] וטעם שני משום "ביבש קצירה". והיכא דאיתא להא ליתא להא. דגבי יחיד שייך רק טעם דמבזה נפשיה, ואסור לישראל לבזות נפשו לפני גוי בשפלות כזו, וזהו דוקא בפרהסייה ולא בצנעה. וטעם של "ביבש קצירה" לא שמענו כלל על צדקה דיחיד, אלא בצדקה דרבים, וכל מקום שהוא יותר בצנעה הזכות יותר, ואיכא יותר משום

14 גם רבנו חיים בן עטר, אור החיים הקדוש (ראשון לציון, יורה דעה, סימן רנד, א), כתב: "ונ"ל לומר דכל עוד דמצי להחיות בצדקה של ישראל אין ליטול מגוי אפילו בצנעה מטעם דעכ"פ איכא קצת חלול ה' שמתבזה ישראל בעיני הגוי, אי נמי מטעם דכתיב 'ביבש קצירה תשברנה' שמאריך הגלות".

15 ראה גם: הראי"ה קוק, שו"ת אורה משפט, חושן משפט, סי' כג.

"ביבש קצירה". ובצדקה דרבים, שמתחלקת ע"י גבאי צדקה, שייך רק טעם ד"ביבש קצירה", ולא שייך כלל טעם דמבזה נפשיה דאדרבא הגבאי הממונה שמקבל הרי הוא מתכבד בקבלתו, שהוא עושה לטובת הכלל, והעניינים המקבלים מידו הרי הם אינם מקבלים כי אם מיד ישראל, ואינם מבזים עצמם כלל בפני נכרי, ויש כאן רק טעם ד"ביבש קצירה" ולא טעם ביזוי כלל, ואין לנו לחדש בזה טעם שלא מצינו בדחז"ל מפורש.

שני טעמים לאיסור קבלת צדקה מגוי, וכל טעם עומד בפני עצמו מאחר שהוא נוגע למקרה אחר:

- א. יחיד שמקבל צדקה מגוי בפרהסייה - אסור לקבל, מפני שהוא מבזה עצמו או מפני חילול השם. הטעם של "ביבש קצירה" לא נאמר כלל על צדקה של יחיד.
 - ב. רבים שמקבלים צדקה מגוי וכשהצדקה מתחלקת על ידי גבאי - הדבר אסור בשל הנימוק "ביבש קצירה תשברנה". הגבאי הממונה שמקבל הכסף הרי הוא מתכבד בקבלתו מאחר שהוא עושה לטובת הכלל, ואילו העניינים שמקבלים מידו, אינם מבזים עצמם כלל בפני הגוי.
- בדבריו אלו הדגיש הראי"ה קוק את ההבדלים בין מקבלי הצדקה - יחיד או רבים. הראי"ה קוק המשיך וכתב עוד:

לולא דברי רבותינו בעלי התוס' וסתימת דברי שאר הפוסקים, שמימיהם אנו שותים, הייתי אומר, דכל הטעם ד"ביבש קצירה תשברנה", שזה קאי על המשכת המלכות, אין שייך כי אם בצדקה שבית המלכות נותן, אבל בנכרים יחידים לא שייך טעם זה. ומשום הכי לא מצינו ענין זה כי אם גבי אימיה דשבור מלכא. והיה יוצא לפי זה דין חדש, דברבים ואינו מבית המלכות אין שם איסור כלל, דאי משום מבזי נפשיה הלא כבר בררנו דלא שייכא כי אם ביחיד, ואי משום "ביבש קצירה" ליכא כי אם כשבאה הצדקה מבית המלכות.

- הצעתו של הראי"ה קוק להסבר העניין היא שההבחנה איננה רק בשאלה מי הם מקבלי הצדקה - יחיד או רבים, אלא מי הם הנותנים - אדם פרטי או בית המלוכה:
- א. צדקה שבית המלכות נותן - אסור לקבל משום "ביבש קצירה". צדקה שגוי יחיד נותן - אין הטעם של "ביבש קצירה".
 - ב. צדקה שגוי יחיד נותן - (1) אם רבים מקבלים הצדקה, אין איסור לקבל כי הם אינם מבזים את עצמם, וכאמור אין בעיה של "ביבש קצירה" כי איסור זה הוא רק כשמקבלים מבית המלכות; (2) אם יחיד מקבל את הצדקה - הדבר אסור כי הוא מבזה עצמו.

החידוש של הראי"ה קוק הוא שהאיסור "ביבוס קצירה" נוגע רק לתרומה הבאה מבית המלוכה. תרומה הבאה מגויים פרטיים אינה נכללת באיסור זה. אמנם יש להעיר על מה שהראי"ה קוק עצמו כתב שזה יהיה דין חדש: אסור לאדם יחיד לקבל צדקה מגוי פרטי כי יש בדבר ביזוי, ואסור ליחיד לקבל מבית המלכות משום "ביבוס קצירה", אך לרבים המקבלים מגוי פרטי ולא מבית המלכות אין איסור כלל. לכאורה זהו ביזוי גדול יותר. מה בכך שהגבאי מקבל מהגוי ומעביר את הכסף לעניים, הרי הם יודעים שמקור הכסף הוא הגוי. לכאורה היה מקום להבחין בין נותני התרומה: קבלת צדקה מבית המלכות אסורה בגלל "ביבוס קצירה תשברנה", וקבלה מגוי פרטי, בין ליחיד בין לרבים, אסורה משום שהמקבלים מתבזים או מפני חילול השם, ואשר על כן פסולים לעדות.

הראי"ה קוק עצמו הסתייג מדבריו הללו מסיבות אחרות, והמשיך וכתב:

אבל מה נעשה לרבותינו בעלי התוספות, שהקשו מהא דבית הכנסת בעובדא דטייעא אסוגיא דבבא בתרא. וסתימת הפוסקים שלא נקטו חילוק כלל בין בית המלכות לשאר יחידים, דלא משמע הכי, וצריכים אנחנו לקבל באימה את דעתם הרחבה מדעתנו.

אבל יסוד זה שאמרנו קיים הוא, דביחיד שייך רק טעמא דביזוי, ולא טעמא ד"ביבוס קצירה", וברבים שייך רק טעמא ד"ביבוס קצירה", ולא טעמא דביזוי. וכן מוכיחות הסוגיות, ומסתבר טעמא, ואין על זה שום סתירה מדברי רבותינו הפוסקים.

כוונת הראי"ה קוק לתוספות (ח ע"א ד"ה יתיב) שכתבו:

והא דקבל מההוא טייעא הנדב שרגא לבי כנישתא בפ"ק דערכין (דף ו, ב ושם ד"ה עד), אף על גב דהתם לא היה שלום מלכות? התם טעמא משום דהוה כמו קרבן, ואמרינן (נזיר סב, א) "איש איש" (ויקרא כב, יח) לרבות נכרים שנודרים נדרים ונדבות כישראל.

בגמרא (ערכין שם) מסופר: "שעזרק [=כך היה שמו] טייעא [עובד כוכבים - רש"י] אינדב שרגא לבי כנישתא דרב יהודה". הסיפור הובא שם בהקשר לשאלה אם מותר לשנות את ייעודה של תרומה. "שנייה רחבא ואיקפד רבא. איכא דאמרי שנייה רבא ואיקפיד רחבא. ואיכא דאמרי שנייה חזני דפומבדיתא ואיקפד רחבא ואיקפד רבה". המכנה המשותף לכל האמוראים שנזכרו שם - רחבא, רבא, רבה, וכן הגבאים של פומבדיתא - הוא שהם לא ראו בעיה בעצם קבלת התרומה מהגוי, על אף שהתרומה

לא באה מבית המלכות ולא היה צורך לקבלה משום "שלום מלכות". תשובת תוספות היא שתרומה איננה צדקה, אלא יש לראות תרומה כמו הבאת קרבן, ומקבלים קרבן גם מגויים. בהגהות אשר"י (בבא בתרא א, לו) שאל: מדוע מקבלים מהם נדרים ונדבות? "ופירש לי מו"ר אברהם הטעם לפי שנדרים ונדבות אין באין לכפר".

לא ברור מה היה קשה לראי"ה קוק על דבריו מדברי התוספות הללו, תרומה שונה מצדקה ולכן אין מקום לדון בכל השאלות שנידונו בנוגע לצדקה: ביזוי, שלום מלכות או "ביבוש קצירה".

אכן כפי שכתב הראי"ה קוק, רוב הפוסקים פירשו את הסוגיה כדברי התוספות ופסקו כך גם הלכה למעשה, ולא הבחינו הבחנה ברורה בין קבלת צדקה מהשלטון לבין קבלת צדקה מיחידים. אך, כדברי הראי"ה קוק, יש מקום להבחין במקור הכסף: אם הכסף בא מבית המלכות, אסור לקבל משום "ביבוש קצירה תשברנה", ואם מקורו באדם או בגוף פרטי – אסור לקבל בשל הביזוי שיש בדבר.

כך כתב באופן ברור רבנו חיים בן עטר, אור החיים הקדוש (ראשון לציון, יורה דעה, סי' רנד, ב):

היה נראה לומר דלא חיישינן להא ד"ביבוש קצירה תשברנה" אלא צדקה שעושים המלך או השרים דהוּו ככללות ויכריע להאריך זמן גאולתם. אבל בצדקה שעושה איזה יחיד, יבטל הוא וצדקתו.¹⁶

הראי"ה קוק האריך לדון בסוגיה, וכך פסק הלכה למעשה כתשובה לשאלה שנשאל:

נראה לע"ד, שראוי לערוך את הבקשה אל הממשלה באופן שיתן כבוד לישראל, ולא תהיה מיוסדת ע"פ בקשת חנינה, כאילו ח"ו אין כח בקהילה עשירה זו לפרנס את ענייהם, והם נצרכים לעזר הנכרים... ויעירו את אותם שהכנסת הכסף בידם, איך שיש חלק גדול בידם מכספם של ישראל ע"י הכנסות הממשלה, או אם ישנם גם מנדבות, להזכיר גם זה, ולדרוש באורח משפט את המגיע להם. ואז אין לע"ד שום חשש איסור בזה. ועוד מצוה איכא לפי דעתי להציל מידם, וכי האי גוונא דעבודה זרה יג ע"א. וכל זה היה ראוי בכל הזמנים, וקל וחומר בזמן חירום זה, שנתרכו הנצרכים, ואחינו בני ישראל מסובלים מאד בעניני צדקה, פשיטא דאיכא למיטרח בתר רווחא דישראל

16 ראה גם: הרב עמרם בלום, שו"ת בית שערים, או"ח סי' סא, יו"ד סי' שלח; הרב יצחק אריאלי, עינים למשפט, בבא בתרא עמ' נג; הרב אליעזר וולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, טו סי' לג; הרב מנשה הקטן, שו"ת משנה הלכות, ה, סי' קעח, ב; הרב יוסף שלום אלישיב, מוריה, קעג-קעד (תשמ"ז), עמ' לג-לה.

וממילא בודאי תתגדל מעשה הצדקה, ויחיו כמה נפשות ומשפחות, "והיה מעשה הצדקה שלום" (ישעיהו לב, יז).

אם תרומה מהממשלה נעשית באופן מכובד ומכספים שנתנו גם יהודים (מגביית מיסים וכד'), הדבר מותר. בנוסף, יש מצווה להציל מידם, ובמיוחד בתקופה שיש בה צרכים רבים ליהודים (התשובה נכתבה בי"ד בכסלו תרע"ו).

ו. סיוע מענקים ותרומות ממדינות בעולם למדינת ישראל

הרב מרדכי יהודה הלוי פרום¹⁷ כתב מאמר שנושאו: "קבלת תרומות מממשלת ארצות הברית".¹⁸ המאמר פורסם בשנת תשל"א, כשמדינת ישראל הייתה בת עשרים ושלוש שנים. בשנותיה הראשונות קיבלה מדינת ישראל סיוע כספי, מענקים ותרומות מממשלת ארצות הברית וממדינות נוספות. לא נזכר במאמר אירוע מסוים שבגללו נכתב המאמר, וייתכן שנכתב בעקבות הסיוע שהעניקה ממשלת ארה"ב בזמן מלחמת ששת הימים. גם בשנים אחר כך ועד היום, מדינת ישראל מקבלת סיוע כלכלי גדול, בעיקר מארצות הברית. בתשובתו עסק הרב פרום רבות בדברי הראי"ה קוק שציינו לעיל, ומסקנותיו דומות לדברים שכתב הראי"ה קוק. בסיום דבריו הוא חידש:

נראה לחדש דהאיסור "ביבש קצירה" הוא משום דמאריכין את הגלות, זה דווקא שאין לישראל מדינה עצמאית, וכל עם ישראל הם בגלות ממש תחת שלטון העכו"ם אז האיסור הוא שעל ידי זה לא תמשך מלכותם וממילא הגלות תמשך. אבל עכשו שיש לנו מדינה עצמאית, אף שהרבה מישראל נמצאים עוד בתפוצות, אין בזה האיסור כלל שמאריכין הגלות בזה, ואדרבה כל מה שמדינת ישראל מתחזקת יותר ע"י מתן תמיכות שזקוקים לה לפי מצבינו, הרי יש בזה לקצר הגלות. כי חיזוק המדינה הוא שלב בתהליך הגאולה השלימה, ואם כן למצווה עוד יחשב ולא לאיסור.

איפרא הורמיז - בית המלכות, תרמה כספים לענייני צדקה ופדיון שבויים באמצעות אמוראים שהיו גבאי צדקה. יעדי התרומה היו אנשים פרטיים - יחידים או אף רבים שנזקקים לכך. רבי אמי סבר שאין לקחת מהם כי זכות זו מאריכה את ימי מלכותם ואת

17 הרב מרדכי פרום היה חתן חתנו של הראי"ה קוק. הוא היה נשוי לצפורה, בתם של הרב שלום נתן רענן ואשתו הרבנית בתיה מרים, שהייתה בתו של הראי"ה קוק. הרב פרום היה ר"מ בשיבת מרכז הרב בירושלים. נפטר בכ"ח אלול תשל"ב.

18 פורסם בספר: זכור זאת ליעקב, ירושלים תשל"א, עמ' פז-צב.

ימי הגלות של עם ישראל. אמנם הוא הסכים עם רבא שצריך לקחת מפני שלום מלכות. התמונה היא שבית מלכות של גויים רואה צורך לסייע ליהודים שנמצאים תחת חסותו כפטרון, או בשל אינטרסים אחרים. לפי הרב פרום, התמונה משתנה כשהמקבלת היא הרשות השלטונית במדינת ישראל הריבונית והעצמאית. זכות זו של הגויים התורמים לא תאריך את ימי הגלות, גם אם עדיין יהודים רבים נמצאים בגלות. אדרבה, התרומות הללו מחזקות את המדינה, שתקומתה וקיומה הם שלב בגאולה השלמה.

נוסיף עוד, שאין לראות בסיוע כספי, מענק או עזרה כלשהי ממדינה אחרת, כפעולה של מתן צדקה. בין מדינות שמקיימות קשרי ידידות יש ערכות הדדית ומקובל להגיש סיוע בעת הצורך - בעתות מלחמה, בעקבות אסונות ונזקי טבע (שריפות, רעידות אדמה וכד'), ועוד. גם מדינת ישראל מסייעת למדינות אחרות בעולם בעת צרה - משלחות רפואיות וצבאיות, מטוסי כיבוי ועוד.¹⁹ הסיוע והעזרה ההדדיים אינם חייבים להיות דווקא באמצעות כסף. אכן, משקמה מדינת ישראל, היא משמשת בית לכל היהודים בעולם, והכול מוזמנים ונקראים לעלות לארץ. תמו ימי הגלות. "ביבוש קצירה תשברנה" נאמר על אומות העולם שהיו עוינות לעם ישראל, ורצו ברעתו. אך בין מדינות ידידותיות, שמקיימות קשרים בינלאומיים בתחומים רבים - ביטחון, מסחר וכלכלה, חקלאות ועוד - עזרה וסיוע בעת צרה אינם נחשב לצדקה כלל. דברי הרמב"ם: "וינתן לעניי עכו"ם בסתר כדי שלא ישמע המלך" - הם התנהלות במסגרת של גלות, שם צריך להתנהל בחכמה מול שלטון, אך לא כך במדינה ריבונית ועצמאית. לא תמיד ידוע לכול איזה שימוש נעשה בתרומות ובסיוע שמעניקות מדינות אחרות, אבל אין צורך להתנהל בצורה כזאת בכספים שהיו מיועדים למטרה מסוימת שיועברו למטרה אחרת, באופן כזה שהמדינה התורמת המסייעת לא תדע. התנהלות זו איננה רלוונטית בין מדינות שמנהלות קשרים בינלאומיים בתחומים רבים.

הרב מרדכי פרום כתב טעם נוסף מדוע יש לקבל תרומות מממשלת ארצות הברית:

והוא הטעם העיקרי, דכל השאלה הנ"ל היה שייך אם ישראל היה במצב של שלום ושלוה ככל האומות, אז שייך לפלפל בזה אם מותר לקבל צדקה מן העכו"ם או אסור. אבל לפי מצבנו אנו כיום, שאין לו דוגמא בכל העולם כולו שמדינת ישראל נתונה בסכנה של שמד מצד אויביה הרבים המקיפים אותה מכל עבר, אזי כל תמיכה וסיוע באיזה צורה שלא תהיה, יש בה משום פיקוח נפש של הכלל והצלת הכלל ובפרט המדינה כולה. ואין לך דבר שעומד בפניה.

19 ראה: הרב אבישי בן דוד, "סיוע לנכרים במקרי אסון", אמונת עתיד, 124 (תשע"ט), עמ' 97-106.

ולא יש הווא אמינא אפילו של איסור של "ביבוש קצירה תשברנה" בנידון דידן.

גם כאן המבט הוא שמתן התמיכה והסיוע ניתן למדינת ישראל כאומה בארצה, ולא לאנשים פרטיים. במצב של סכנה מצד אויבים שמקיפים את מדינת ישראל מכל עבר, ברור לו שיש לקבל את המענק והסיוע, והאיסור "ביבוש קצירה" לא נאמר במצב כזה. החידוש בדברי הרב פרום הוא שהדיון אם יש לקבל תרומות סיוע ומענקים משלטון של אחת מאומות העולם לטובת מדינת ישראל, איננו קשור כלל לדיון בסוגייתנו אם מותר לקבל צדקה ממלך גוי, ואם חל איסור "ביבוש קצירה תשברנה", ואם לקבל מפני שלום מלכות. דיונים אלו הם כשעם ישראל בגלות, תחת שלטון לא יהודי, וכדי שלא תהיה איבה ומפני שלום מלכות יש לדון אם לקבל צדקה ומענקים לטובתם של הנזקקים. לא כן כאשר מדובר בשלטון ריבוני ועצמאי של עם ישראל בארץ ישראל. סיוע וחיזוק לדברי הרב מרדכי פרום ניתן אולי ללמוד מהמסופר על שלמה המלך, על קשרי ידידות שהיו בינו ובין מלכים אחרים. מלכת שבא באה לירושלים עם משלחת גדולה, ועם מתנות יקרות מאוד (מלכים א' י, ב, י-יא [דברי הימים ב, ט, ט-י]):

גמלים נשאים בשמים וזהב רב מאד ואבן יקרה... ותתן למלך מאה ועשרים ככר זהב ובשמים הרבה מאד ואבן יקרה לא בא כבשם ההוא עוד לרב אשר נתנה מלכת שבא למלך שלמה וגם אני חירם אשר נשא זהב מאופיר הביא מאפיר עצי אלמגים הרבה מאד ואבן יקרה.

שלמה המלך השתמש במתנות הללו (דברי הימים ב ט, יא [מלכים א, י, יב]):

ויעש המלך את עצי האלגומים מסלות לבית ה' ולבית המלך וכנרות ונבלים לשרים ולא נראו כהם לפני בארץ יהודה.

ושוב מתואר בפסוקים עושרו שבא גם ממלכים אחרים (דברי הימים ב ט, יג-יד [מלכים א י, יד-טו]):

ויהי משקל הזהב אשר בא לשלמה בשנה אחת שש מאות וששים ושש ככרי זהב. לבד מאנשי התרים והסחרים מביאים וכל מלכי ערב ופחות הארץ מביאים זהב וכסף לשלמה.

לא רק מלכת שבא שלחה מתנות. מלכים רבים אחרים גם כן שלחו (דברי הימים ב ט, כג-כד [מלכים א, י, כד-כה]):

וכל מלכי הארץ מבקשים את פני שלמה לשמע את חכמתו אשר נתן האלהים בלבו. והם מביאים איש מנחתו כלי כסף וכלי זהב ושלמות נשק ובשמים סוסים ופרדים דבר שנה בשנה.

שלמה המלך לא קיבל את המתנות הללו כסיוע וכצדקה. "אין כסף לא נחשב בימי שלמה למאומה... ויגדל המלך שלמה מכל מלכי הארץ לעשר ולחכמה" (מלכים א' י, כא, כג ודברי הימים ב ט, כ). המתנות הללו ניתנו מתוך הערכה והערצה למלכותו לחכמתו ולהנהגתו (זוהר כרך א (בראשית) פרשת ויחי, רכג ע"א):

"ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם" (מלכים א, ה, י). ביומוי דשלמה מלכא, קיימא סיהרא באשלמותא.²⁰

ימי שלמה המלך, מעמדו האישי ומעמדו של עם ישראל בעולם בעיניהם של מנהיגי האומות, אינם דומים למציאות הקיימת במדינת ישראל מאז הקמתה. יש אויבים רבים למדינת ישראל, כל הזמן יש איומי מלחמה, קשיים ואתגרים כלכליים ועוד. אף על פי כן, לא התקיים דיון על הנהגתו של שלמה המלך, אם מותר היה לו לקבל את המתנות הללו, אם הוא מוסיף זכויות לקיומן של אומות העולם בקבלתו את המתנות הללו, ובוודאי אין לראות את קבלת המתנות "מפני שלום מלכות". כאמור, כשעם ישראל נמצא בארצו ובמדינתו, הוא הריבון על הארץ. גם אם יש קשיים בשל מלחמות או מסיבות אחרות, ויש צורך לקבל סיוע ומענקים בעתות צרה ומשבר, אין לראות זאת כקבלת צדקה בזמן הגלות, שבו כפופים למלכים גויים ונאלצים לקבל מפני שלום מלכות ולהעביר את הצדקה הנצרכת לנצרכים גויים "בסתור כדי שלא ישמע המלך" (רמב"ם), ולהתדיין אם יש בזה גניבת דעת. למדינת ישראל יש קשרי חוץ ומסחר, הסכמים ובריתות עם מדינות רבות בעולם, וכך מקובל וכך נכון וראוי לעשות, לסייע זה לזה, ולא רק בעתות משבר ומצוקה אלא בשגרה ולטובת הכלל.

סיכום

שני הסיפורים על איפרא הורמיז ששלחה כספים לאמוראים למטרות צדקה - לרב יוסף לרב אמי ולרבא, וההתמודדות השונה של כל אחד מהאמוראים הללו עם קבלת

20 הראי"ה קוק (אורות עמ' קו) הרחיב את משמעות דברי זוהר: "לעד לא ישכח מזיכרונה [של האומה] אותו תור הזהב שבפריחת ימי שלמה, בבניין הבית הראשון, בהרר תפארת כבודו ועז החיים שהתגלה בו, בהבעת עושר האיריאה האלוקית והלאומית המשולבות זו בזו בהתאמה הרמונית וקיימא סיהרא בשלמותא" (זוהר, פרשת ויחי, דף רכג, א).

הכספים, משמשים בסיס לסוגיית קבלת צדקה מגופים שלטוניים לא יהודיים. מחד גיסא, הפירוש של רב אמי לפסוק "ביבוש קצירה תשברנה" שמשמעותו שאסור לקבל צדקה מגויים מפני שפעולה זו מעניקה להם זכויות קיום ואז הגלות של עם ישראל מתארכת. מאידך גיסא, הנימוק המאפשר או אף מחייב לקבל את הכסף "מפני שלום המלכות", אך הכסף הועבר לשאינם יהודים, והדיון בסוגיית גניבת דעת מגוי. הדיונים הללו, ופסיקת ההלכה בהם, הם במצבים של גלות, כשעם ישראל נתון תחת שלטון לא יהודי בחוץ לארץ או אף בארץ ישראל, אך לא כן כשמדובר במדינת ישראל לאחר שעם ישראל שב לארצו. בין מדינת ישראל ובין מדינות ידידותיות רבות יש יחסים דיפלומטיים, קשרי חוץ וכלכלה וקשרים נוספים, ומקובל לסייע ולעזור זה לזה בעת מצוקה וצרה (נזקי טבע, מלחמות וכד'). גם מדינת ישראל מעניקה סיוע ועזרה בעת הצורך למדינות אחרות. אין לראות בזה מתן צדקה, אלא קשרים ויחסים בין מדינות.